

ЕМІГРАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН НА ТЕРИТОРІЮ ПОДІЛЛЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ)

На підставі матеріалів періодичної преси висвітлюється маловідома сторінка емігрантського руху західноукраїнських селян на територію Подільської губернії. З'ясовуються причини масового переселення селян у межі Російської імперії.

Ключові слова: еміграція, селяни, Австрійська імперія, Поділля, періодична преса, газета.

Прикордонне становище Подільської губернії від моменту її утворення зумовило контакти його мешканців з населенням сусідніх держав, зокрема, Туреччини та Австрійської імперії. Різноманітні за формою і змістом (в ході військових конфліктів, економічна діяльність, міграційні процеси, культурні взаємини та ін.), вони перебували в полі зору сучасників [8], ставали предметом уваги вітчизняних [13; 9; 10; 11] і зарубіжних [16; 17] дослідників. У розвідці через призму австрійської і російської преси висвітлюється маловідома сторінка еміграції західноукраїнських селян на територію Російської імперії в другій половині ХІХ ст.

Скасування кріпацтва та проведення ряду економічних реформ 1860-х рр. створили сприятливі умови для бурхливого розвитку міст, промисловості, транспорту та товарного землеробства в Наддніпрянській Україні. Внаслідок цього збільшився попит на робочу силу, що зумовило початок масової трудової імміграції в західні губернії Російської імперії. Для в'їзду на територію Росії австрійські піддані використовували національні паспорти, завірені російськими місіями і консульствами або паспорти, видані російськими місіями та консульствами в іноземних державах. Особливі правила стосувалися підприємців і робітників, які прибували по Дністру на плотах і суднах [15, ст.217, 220, 231]. Австрійські піддані, які отримували офіційний дозвіл на виїзд, втрачали підданство, але могли пізніше його знову набути, а нелегальні емігранти втрачали підданство і майнові права (після безперервного перебування за кордоном більше 10 років, а з родиною – більше 5 років).

На Поділлі, з часу його приєднання до Росії й до початку 1870-х рр., за підрахунками статського радника Вороніна, оселилися 1084 родини іноземців (4094 осіб). З них 488 родин (45%) були вихідцями із Австрійської імперії, з яких 74 належали до «галичан» (галицьких українців – П. Б.), 47 – до чехів [8, с.10, 19]. За даними ж перепису іноземного населення, проведеного за наказом київського, подільського і волинського генерал-губернатора в 1888 р., на території Подільської губернії було зареєстровано 1902 сім'ї іноземного походження, з яких 511 на той час вже мали російське громадянство, а решта залишалася в іноземному підданстві [12, с.4].

Обумовлена тими чи іншими причинами, еміграція австрійських підданих, переважно західноукраїнських селян, в Росію знайшла висвітлення як в українських газетах, що виходили у Львові й Чернівцях, так і в російській періодиці. Подібні публікації свідчили про інтерес до цього процесу громадськості й населення прикордонних регіонів обох країн.

Австрійська українськомовна преса називала різні причини еміграції західноукраїнських селян у Росію, напрями і масштаби якої по-

стійно змінювалися. Найчастіше серед них називалося колоніальне становище західноукраїнських земель, що утримувалися Віднем на становищі аграрно-сировинного придатку та ринку збуту для індустрії центральних провінцій імперії. Наслідком цього було розорення та злидарське становище населення Галичини, Північної Буковини та Закарпаття. В 1893 р. газета «Галичанин» констатувала, що українські землі відігравали для австро-угорського капіталізму таку ж роль, як Ірландія для англійського капіталу [4, 1893: 10 червня]. Колоніальне становище краю збереглося й десятиріччя поспіль, на чому, зокрема, акцентувала увагу чернівецька газета «Буковина», наголошуючи, що як і раніше, так і тепер українські землі вважаються віденською владою колонією [2, 1903: 14 бер.].

Колоніальне становище українських земель обумовило політику австрійського уряду в напрямку зниження тарифів на перевезення промислових товарів із західних провінцій у Східну Галичину, Північну Буковину, Закарпаття та їх підвищення на залізничні перевезення із західноукраїнських земель до центрів імперії. Тож за штучно завищеними тарифами «хліб з наших полів, воли з наших винокурень, шкіри з наших коней, телят і овець, лахміття з нашого крайового господарства, свині, сіль з Велички, нафта з Бориславських копалень, – вся ця і їй подібна сировина нашої крайової продукції відправляється залізницями на захід» – писав популярний народовський часопис «Діло» [5, 1880: 19 лип.]. Характер публікацій цього щоденника на суспільно-політичні теми визначався його близькістю до національно-демократичної партії, але газету читала українська публіка дуже різних переконань чи партійних уподобань [14, с.47].

Гальмувало економічний розвиток західноукраїнських земель і, як наслідок, призводило до безробіття населення, митне законодавство, спрямоване на захист інтересів промисловості центральних провінцій Цислейтанії (назва власне земель Австрійської імперії, що входили до складу Австро-Угорщини) та створення сприятливих умов для збуту продукції фабричної промисловості західних провінцій в Галичині, на Північній Буковині. У лютому 1896 р. «Буковина» писала: «Земелька наша багата на все, чого нам треба. Та що з того, якщо ми, добуваючи із землі сирі плоди, повинні їх продавати дешево, а зате купувати дороге виробу фабрик закордонних. Чужі роблять на нас інтереси, а ми переходимо на бідняків» [2, 1896: 24 лют.]. Не змінилося становище на краще й на початку наступного століття, що підкреслювалося у публікації цієї ж газети. Зокрема, писалося, що кожного року населення краю сплачувало «чужим продуцентам (виробникам – П.Б.)» за їхні виробы, що збувалися тут, великі суми, «немов данину» [2, 1905: 3 серп.].

До розорення значної кількості підприємств, передусім дрібних, і зростання безробіття серед населення східних провінцій імперії Габсбургів призводив ріст податків, що сприяло утвердженню відсталого аграрного становища краю. Навіть московфільська газета «Буковинские ведомости» підкреслювала, що «тієї небезпеки не було б у нас на Буковині, якби у галузі фінансового управління не було введено найчистішої колоніальної політики» [3, 1895: 12 бер.].

Уповільнені темпи економічного розвитку західноукраїнських земель українська преса Цислейтанії пояснювала й незадовільним станом транспортної інфраструктури, зокрема, повільними темпами будівництва залізниць. Якщо в західних провінціях вже в 50-х роках ХІХ ст. відбувалося інтенсивне будівництво залізниць, то на Буковині до кінця 60-х років, а на Закарпатті до початку 70-х років їх взагалі не існувало. Водночас будівництво залізниць, які зв'язали західноукраїнські землі з іншими районами Австро-Угорщини та сусідніми країнами, не стало

вагомим чинником розвитку в них капіталізму: західноукраїнський ринок почав наповнюватися виробами фабричної продукції з центральних провінцій монархії та інших країн, що вело до розорення місцевих ремісників та кустарів і перешкоджало виникненню і розвитку місцевої промисловості. Галицька газета «Діло» наголошувала: «Нинішні крайові заїзничі саужать не тільки для вивозу наших сирих продуктів, але також і для увозу чужоземних продуктів із-за кордону... Закордонні продукти, маючи дешеvu і швидку комунікацію собі до послуг, змогли дуже легко витіснити з торгу крайові продукти» [5, 1880: 19 лип.].

Перешкодою для розвитку капіталістичних відносин в економіці східних провінцій українська преса вважала збереження численних феодальних пережитків, які пронизували «майже все наше культурне, економічне і політичне життя» [2, 1905: 3 серп.]. Вони наклали значний відбиток на різні сторони суспільного життя західноукраїнських земель і призводили до еміграції місцевого населення в інші країни. Популярний львівський часопис «Батьківщина», заснований у 1879 р. за ініціативи Ю. Романчука, писав, що «чимало хліборобів руських шукають кращої долі на чужині, декотрі, особливо з Лемківщини, помандрували аж до далекої Америки..., інші, особливо з прикордонних повітів переселилися до Росії, «межи своїх таки людей» [1, 1886: 2 січ.].

Вже в середині 1880-х рр. міністерство внутрішніх справ Австро-Угорщини висловило своє незадоволення зростаючим переселенням галицьких селян в сусідню державу і рекомендувала повітовим старостам і поліції вжити суворих заходів проти підбурення селян до еміграції. Але репресії з боку влади призвели до зростання нелегальної еміграції в Росію з Кременецького, Бродовського і Сокальського повітів, про що в 1885 р. інформувала газета «Діло» [5, 1885: 9 бер.]. Водночас газета «Батьківщина» закликала селян «закуповувати землю в польських дідиців», а не емігрувати за кордон [1, 1885: 26 трав.]. Ця ж газета у 1886 р. інформувала, що «Немало хліборобів руських шукають кращої долі на чужині, декотрі, особливо з Лемківщини, помандрували аж до далекої Америки..., інші, особливо з прикордонних повітів переселилися до Росії, «межи своїх таки людей» [1, 1886: 2 січ.]. У цьому ж номері розповідалося про володіння мешканцями села Зелена Чортківського повіту, землями по інший бік річки Збруч (74 господарств до 500 моргів), за що вони, як піддані Австро-Угорщини, не повинні були відробляти панщину тамтешньому дідичеві [1, 1886: 2 січ.].

На початку 90-х рр. еміграція із прикордонних повітів Цислейтанії в Росію продовжувала наростати. Так, затримані нелегальні емігранти-галичани своє рішення про переселення в Росію пояснювали низкою причин, зокрема, нестачею хліба в Галичині (внаслідок неврожаю 1891 р.), угісками з боку місцевої влади та поміщиків-поляків, які не брали на роботу селян православного віросповідання, відсутністю у переселенців жодного майна й відсутністю можливості знайти заробітки на батьківщині [10, с.336].

Влітку 1892 р. розпочалася нова хвиля нелегального переселення українських селян зі Східної Галичини в Росію. Приводом до цього послужило чергове обмеження царським урядом прав німецьких колоністів на території Волинської губернії внаслідок чого в прикордонних повітах Галичини поширювалася інформація про роздачу селянам залишених іноземцями угідь [9, с.33]. Газета «Буковина» писала, що чимало галицьких селян емігрували в Росію, де для них, за рішенням уряду, були виділені в Закавказзі землі, куди планувалося також переселити частину галицьких емігрантів, які тимчасово осіли на Волині [2, 1892: 1 трав.]. Еміграцію галичан не зупинила навіть епідемія холери, що навесні – влітку 1892 р. охопила територію

Правобережної України, про що переселенців інформувала галицька преса [5, 1892: 16 серп.].

Поступово еміграційний рух із прикордонних повітів поширився в Скалатський, Золочівський, Тернопільський повіти, що викликало занепокоєння урядових кіл і адміністрації Коронного краю. Так, «Gazeta Lwowska» інформувала про заяву намісника К. Бадені при відкритті чергової сесії крайового сейму, в якій він однією з причин еміграції назвав важке матеріальне становище селян, а також звинувачував у цьому уніатське духовенство [7, 1892: 10 wrzeń]. У жовтні 1892 р. «Діло» інформувала, що для посилення охорони австро-російського кордону Крайове управління Буковини спорядило на кордон окремі підрозділи піхотних частин і загони драгунів [5, 1892: 9 жовт.].

Незважаючи на заходи уряду, зокрема посилення репресій з боку поліції та жандармерії, еміграційний рух продовжував наростати. Це підтверджувала інформація петербурзького часопису «Свет», в якій йшлося про масовий наплив емігрантів у прикордонні місцевості: у вересні 1892 р. в Кременці та околицях перебувало 1200 осіб, тоді як в Кам'янці-Подільському – понад 4000 [9, с.33]. Водночас місцями скупчень галицьких емігрантів в прикордонній смузі стали Староконстантинів, Ямпіль і Вишневець.

Російська прикордонна варта, як і адміністрація Подільської губернії, зайняли вичікувальну позицію щодо імігрантів із Галичини та не чинили їм ніяких перешкод, очікуючи щодо них вказівок зі столиці. Аналогічно діяла і редакція часопису «Подольские губернские ведомости», яка в другому півріччі 1892 р. не опублікувала жодного повідомлення про імігрантів з Цислейтанії, тоді як урядова газета «Правительственный вестник» обмежилася передруками із закордонних газет [6, 1892: 27 авг.]. Можемо припустити, що офіційний Петербург не мав наміру погіршувати і без того складні відносини з Віднем, а тому «не помічав» нелегалів-переселенців із Галичини у прикордонних районах Подільської і Волинської губерній. Натомість демократично налаштовані кола української громадськості висловлювали співчуття переселенцям. «Емігранти галичани дуже близькі наші брати: не тільки по племені, але й по «вірі», вони такі ж «русские» як і ми, для того повинні ми заявити їм наше співчуття», – писала у 1892 р. одна з харківських газет [9, с.33].

У середині і другій половині 90-х рр. нелегальна еміграція галицьких селян у прикордонні повіти Російської імперії, зокрема Поділля, продовжувалася, про що інформувала галицька преса [5, 1893: 13 груд.]. Це зумовило звернення офіційного Відня до уряду сусідньої держави стосовно прийняття заходів з недопущення нелегальної еміграції австро-угорських підданих. Як наслідок, представники російської влади у лютому 1893 р. заявили, що уряд не має наміру роздавати «грунтів галицьким селянам, які емігрували» і дозволяє «переходити кордон тільки тим, які їдуть на заробітки і забезпечені паспортами» [9, с.35]. Водночас російські прикордонники одержали вказівку затримувати нелегальних емігрантів на кордоні та передавати їх австрійським властям як дезертирів і безпаспортних.

Причини еміграції галицьких селян у Росію в останні роки XIX ст. не змінилися. Це підтверджують матеріали, вміщені на шпальтах найвпливовішої української газети Галичини «Діло». Зокрема, у статті «Еміграція народу та її причини» вкотре наголошувалося, що «економічний стан нашого народу є дуже прикрим», що «показує еміграція». Автор публікації вказував, що «нинішню еміграцію до Росії навіть урядові чиновники визнали підсумком злиденності й темноти, і тільки при цій драматичній пригоді стало явним, що наші люди з Поділля вже пробували перед тим

тікати до Бразилії, але коли їм не дали паспортів, стрималися на якийсь час, щоби тисячними масами тікати до Росії» [5, 1900: 24 верес.].

У вересня 1900 р. газета «Діло», із посиленням на свого кореспондента по Гусятинському повіту, інформувала читачів, що «емігрантський рух не слабне, а навпаки – зміцнюється»; як і раніше більшість емігрантів долали кордон нелегально, користуючись послугами «російських об'їждчиків», які «виставляли прапорці в тих місцях, де мають переходити емігранти з-за Збруча» [5, 1900: 24 верес.].

Отже, в другій половині XIX ст. тисячі західноукраїнських селян із Цислейтанії емігрували на Поділля. Еміграція була зумовлена різними причинами і знаходилась в полі зору австрійського уряду, депутатів Галицького крайового сейму, політичних партій і громадськості Галичини і Північної Буковини, преси Коронного краю. Найбільш об'єктивно про іміграцію галицьких селян інформували українські часописи «Діло», «Батьківщина», «Буковина». Характер повідомлень російської преси щодо цих подій визначався політичною кон'юнктурою і цензурою.

Список використаних джерел:

1. Батьківщина: 1885.
2. Буковина: 1896–1905.
3. Буковинские ведомости.
4. Галичанин: 1893.
5. Діло: 1880–1900.
6. Правительственный вестник: 1892.
7. Gazeta Lwowska: 1893.
8. Воронин. Об иностранных поселенцах в Юго-Западном крае. – Б.м., 1871.
9. Качараба С. Еміграція галицьких селян в Російську імперію в кінці XIX ст. // Укр. іст. жур. – 1990. – № 9. – С.30-36.
10. Макарова О.В. Міграційні потоки через російсько-австрійський кордон в межах Подільської губернії в кінці XIX – на початку XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т.12. – С.329-345.
11. Мельник Е.М. Махотін О.А. Еміграція подолян в інші країни світу (друга половина XIX – початок XX ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т.1(3). – С.240-244.
12. Пилипенко О. Трудова іміграція в Україну і політика Російської імперії щодо переселенців у другій половині XIX ст. – Режим доступу: <http://ukrhist.at.ua/publ/21-1-0-623>.
13. Попов В.Ж. Українсько-австрійські громадські та культурні зв'язки в 60-80-х рр. XIX ст. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1990.
14. Хімяк О. Газета «День» та її вплив на формування політичної свідомості українців Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2009. – Вип. 21. – С.45-49.
15. Свод законов Российской империи. – СПб., 1903. Т.XIV.
16. Berend J.T., Ranki G. The European Periphery and Industrialization 1780-1914. – Budapest, 1982.
17. Wendland A. Die Russophilen in Galizien: ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848-1915 // Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. – Wien, 2001. – Bd.27.

On the basis of materials of periodic press the not popular page of emigrant motion of western Ukrainian peasants lights up on territory of the Podil'skoy province. Reasons of mass migration of peasants turn out in the limit of the Russian empire.

Key words: emigration, peasants, Austrian empire, Podillya, periodic press, newspaper.

Отримано: 15.04.2010